

PRAGMATIIKALLE KOHERENSSIA ETSIMÄSSÄ

Jan-Ola Östman

Helsingin Yliopisto

Abstract. ('In search of coherence for pragmatics')
 The paper gives an overview of the history of pragmatics in linguistic theory: the philosophical background of pragmatics; the main sources that have influenced its development; and the main approaches of today. The purpose and work of the International Pragmatics Association in its attempts to develop a coherent framework for pragmatics is discussed and evaluated (positively). Finally, I discuss a number of what I see as important areas for future research within pragmatics: concepts like adaptation, variability, contextual effect, implicit vs. explicit anchoring, (personal) involvement, rules and linguistic choice, the relation between pragmatics and semantics, pragmatics as a perspective, culture, (de)contextualization, etc.

Some of the main thoughts of this paper are presented in English in the conference report by Tuija Virtanen elsewhere in this Yearbook.

1. Aluksi¹

Käsitettä pragmatiikka käytetään kielitieteessä usein joko yleiskäsitteenä, joka kattaa kaiken kieleen liittyvän, tai jonkinlaisena roskakorina kaikelle, mitä ei voi selittää pelkästään kielen rakennetta koskevilla argumenteilla. Tähän liittyen haluan sanoa vain sen, mitä olen ennenkin usein tähdentänyt: kielen pragmatiikka on yhtä tunnusomainen ja välttämätön kokonaisvaltaista kielenkuvausta ajatellen kuin kielen rakenne ja semantiikka. Pragmatiikka kuuluu erottamattomana osana ihmisen kielelliseen kom-

¹ Kiitän Kristiina Jokista, Urpo Nikannetta, Tuija Virtasta ja Brita Wårvikia huomautuksista aikaisempaan versioon.

Artikkeli perustuu esitelmääni, jonka pidin Suomen kielitieteellisen yhdistyksen marraskuussa 1988 järjestämässä Pragmatiikka-seminaarissa. Esitelmä oli alustus eri koulukuntien yrityksiin vastata kysymykseen 'Mitä pragmatiikka oikein on?'. Esitelmän omaa malliani käsittelevää osaa, jossa annoin oman vastaukseni tähän kysymykseen, en selvittele tässä artikkelissa; yhteenveto teoriastani on julkaistu pari vuotta sitten yhdistyksen julkaisusarjassa, vrt. Östman (1986b).

petenssiin/la langueen; siten käsitteellä 'performanssi' ei sinänsä ole sen enempää tekemistä pragmatiikan kanssa kuin fonologian tai syntaksinkaan kanssa.

Artikkelin rakenne noudattaa yksinkertaista temporaalisuutta: käsittelen ensin pragmatiikan historiaa ja pragmatiikan nykytilanteeseen vaikuttaneita ilmiöitä; seuraavaksi selvittelen kansainvälisen pragmatiikkayhdistyksen pyrkimyksiä luoda alalle koherenssia ja käsikirjaa, sekä siihen liittyviä tärkeitä ehdotuksia; lopuksi mainitsen näkemykseni mukaan pragmatiikan tärkeimpiä ongelmia tulevaisuutta ajatellen.

2. Pragmatiikan historiaa²

Sana pragmatiikka liittyy kreikan verbiin 'tehdä' (*πράξειν*) ja substantiiviin 'teko' (*πράγμα*); adjektiivi *πραγματικός* tarkoitti 'aktiivinen'. Pragmatiikka viittaa siis toimintaan, erityisesti ihmisen toimintaan; kielitieteelle tärkeä kysymys on: Miten kieli toimii? Lingvistiikassa pragmatiikalla tarkoitetaan siis tutkimusta, joka käsittelee kieltä käyttökontekstissaan: mikä on kielen funktio yksittäiselle ihmiselle ja ihmisten välisessä kommunikaatiossa: eri ihmisten välillä, eri yhteiskunnissa ja eri kulttuureissa.

Pragmatiikka-sana tuli humanistisiin tieteisiin filosofisen pragmatismien mukana tämän vuosisadan alussa.³ Tärkeimpiä ja tunnetuimpia vaikuttajia tässä liikkeessä ovat kaikille tutut William James, John Dewey ja Charles Sanders Peirce.

Lingvistisesti suuntautuneet pragmaatikot eivät useinkaan puhu pragmatismista - todennäköisesti sanan kielteis-

² Koska pragmatiikka tieteenalana on melko monivivahteinen, on syytä painottaa, että historiallinen yleiskatsaukseni on mitä suurimmassa määrin henkilökohtainen kuvani pragmatiikan kehityksestä.

³ Jätän tässä huomiotta pragmatiikka-sanan kirkolliset ym. merkitykset.

ten assosiaatioiden takia. Viittaahan pragmatismi arkikielessä ajattelutapaan, jonka mukaan päämäärä pyhittää keinot. Pragmatismi korostaa idean, ajatuksen, ilmiön käyttökelpoisuutta: jos idealla on käyttöä, niin se on myös hyvä - ja ainoastaan silloin se on hyvä.⁴ Jos esimerkiksi lauseelle ei löydy käyttöä, sillä ei ole merkitystäkään.

Lingvistisella pragmatiikalla ei kuitenkaan ole paljoakaan tekemistä filosofisen pragmatismin kanssa. Monien mielestä nämä kaksi suuntausta ovat täysin erilliset.⁵ Toisten mielestä taas pragmatismi tarjoaa pragmaatikoille filosofista taustatukea, kun taas jotkut pitävät pragmatismia varoittavana esimerkkinä pragmatiikalle.

Peirce, joka monelle on pragmatiikan setä-hahmo⁶, liittää pragmatiikan semiotiikkaan. Tässä artikkelissa en kuitenkaan käsittele Peircen teorioita tarkemmin, vaikka semiotiikka ja pragmatiikka ovatkin monien mielestä läheisessä suhteessa toisiinsa. Pragmatiikka ja semiotiikka eroavat kuitenkin toisistaan metodisesti niin paljon, etten itse useinkaan korostaisi näiden samankaltaisuutta tai edes läheisen suhteen tärkeyttä.

Vaikka monelle Peirce on pragmatiikan alkuaikeiden johtohahmo (kuten de Saussure on nykylingvistiikan taustahenkilö), niin yhtä monen mielestä tämä kunnia kuuluu Charles William Morrisille. Morrisin vuonna 1938 julkaisema artikkeli, "Foundations of the theory of signs" on pragmatiikan kehitystä ajatellen tärkeä. Tässä artikkelissa hän määrittelee pragmatiikan laajaksi, melkein kaikenkat-

⁴ Englannin utilitarismi (John Stuart Mill) on tässä mielessä filosofista pragmatismia hyvin lähellä.

⁵ Peircekin halusi myöhemmissä kirjoituksissaan välttää pragmatismi-sanaa sen negatiivisten assosiaatioiden takia ja rupesi käyttämään 'pragmatisismia' viitatessaan omiin teorioihinsa.

⁶ Oikean pragmaatikon erottaa nousukkaasta siitä, että edellinen pystyy lausumaan Peircen nimen oikein, eli 'Pöörs' - mielellään ei kuitenkaan suomalaisella ärrällä.

tavaksi käsitteeksi:

Since most, if not all, signs have as their interpreters living organisms, it is a sufficiently accurate characterization of pragmatics to say that it deals with the biotic aspects of semiosis, that is, with all the psychological, biological, and sociological phenomena which occur in the functioning of signs. (s. 108)

Toisaalta hän rajoittaa pragmatiikan samantapaiseksi semiotiikan osa-alueeksi kuin syntaksi ja semantiikka:⁷

In terms of the three correlates [=sign vehicle, designatum, interpreter] of the triadic relation of semiosis, a number of other dyadic relations may be abstracted for study. ... the relation of signs to the objects to which the signs are applicable ... will be called the semantical dimension of semiosis, ... ; the study of this dimension will be called semantics. ... the relation of signs to interpreters ... will be called the pragmatical dimension of semiosis, ... , and the study of this dimension will be named pragmatics.

... the formal relation of signs to one another ... will be called the syntactical dimension of semiosis, ... , and the study of this dimension will be named syntactics. (s. 84-85)

Nämä kaksi lainausta eivät välttämättä ole ristiriidassa keskenään, vaikka ne onkin usein nähty toisensa pois-sulkevinä lähestymistapoina. Voidaan jopa sanoa, että pragmatiikkaa on viimeisen 15-20 vuoden aikana lähestetty kahdesta suunnasta: ensimmäistä lähestymistapaa (vrt. ensin mainittu lainaus Morrisilta) voi kutsua

A. käyttäytymiseen perustuvaksi

ja jälkimmäistä (vrt. jälkimmäinen lainaus)

B. lingvistiseksi tai struktuuralliseksi lähestymistavaksi.⁸

*

Edellä olen lyhyesti käsitellyt pragmatiikan filosofista perintöä. Seuraavaksi tarkastelen lingvistisen pragmatiikan syntyä: miten pragmatiikka tuli kielitieteeseen?

⁷ Huomattakoon, että tämä kolmijako on tärkeä innovaatio klassiseen merkkiteoriaan: muodon ja merkityksen lisäksi Morris ottaa merkin käsitteeseen tulkitsejan mukaan.

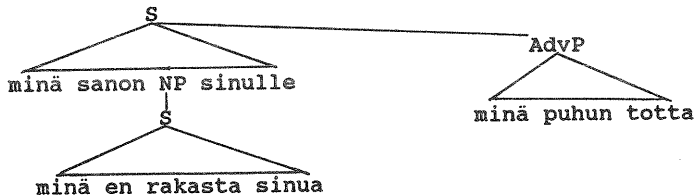
⁸ Tämän kahtiajaon historiallista tärkeyttä on korostanut myös Robin Lakoff luennoissaan.

Monille lingvisteille kielen yhteiskunnallinen funktio ja kielen käyttö olivat aina olleet tärkeitä asioita. Tunnettuja ovat ne ajatukset ja mallit, joita esimerkiksi Edward Sapir, Benjamin Lee Whorf, Kenneth Lee Pike, S. I. Hayakawa tai John Rupert Firth ehdottivat aikanaan. Lingvistisen pragmatiikan kehityksessä tärkeä osuus oli myös kielifilosoifeilla, erityisesti Ludwig Wittgensteinin ajatukset kielipelistä loivat pohjaa pragmaattisille näkökohdille.

Mutta vaikka pragmatiikkaa harrastettiin, se ei ollut vielä saavuttanut kielitieteen osa-alueen asemaa. Esimerkiksi Levinson kirjoittaa Pragmatics-kirjassaan näin:⁹

Pragmatics prior to 1957 ... was practised ... without being preached. (s. xii)

Pragmatiikka tuli kielitieteeseen monelta eri suunnalta suurin piirtein yhtäaikaan. Merkittävää oli se, että John J. 'Haj' Ross 60-luvun loppupuolella sattui saamaan käsiinsä J.L. Austinin kirjan How to do things with words. Rosshan kuului generatiivisen semantiikan koulukuntaan, joka 60-luvun puolivälissä oli vahvasti irtoamassa transformaatiivis-generatiivisen kieliopin laatimista kehyksistä. Austinin puheakti-teoria sopi hyvin Rossin ajatuksiin: sen innoittamana Ross esitti performatiivisen analyysinsä, jonka mukaan jokainen lause on syvärakenteessa toisen lauseen alainen. Esimerkiksi lauseen Totta puhuen, minä en rakasta sinua rakenteen voi yksinkertaistaen esittää seuraavasti:

⁹ Lainaus kuulostaa aika ihmeelliseltä ilman kontekstia, eihän vuosi 1957 (Chomskyn Syntactic structures -kirjan ilmestymisvuosi) ollut pragmatiikalle mitenkään erikoinen.

Vuorovaikutus lingvistien ja kielifilosofien välillä oli tähän aikaan erittäin huomattavaa. Filosofian taholta - Austinin kirjan lisäksi myös P. F. Strawsonin kirjoitukset, John R. Searlen v. 1969 ilmestynyt Speech acts -kirja sekä H. P. Griceen artikkelit, varsinkin v. 1975 julkaistu 'Logic and conversation' - vaikuttivat suuresti lingvistisen pragmatiikan kehittymiseen. Lingvistisellä puolella taas David Gordonin ja George Lakoffin artikkeli 'Conversational postulates' oli jonkinlainen huippu tässä pragmatiikan loogis-formalistisessa kehityshaarassa,¹⁰ jonka tärkeimmät tunnusmerkit olivat seuraavat: lähestymistapa oli mentalistinen; varsinkin lingvistisellä puolella puhuttiin yhä lauseista ja käytettiin kysymysmerkkejä ja tähtiä niiden edessä ilmaisemaan lauseen kieliopillisuusastetta: pragmaattisia ilmiöitä pidettiin periaatteessa samanlaisina ilmiöinä kuin syntaktisia ja semanttisia ilmiöitä ja näin myös etsittiin samantapaisia sääntöjä. Tavallaan myös Griceen yhteistyöperiaatteeseen nojaten pragmaattisia ilmiöitä idealisoitiin ja siten myös löydettiin sääntöjä.

Tätä haaraa voi - ainakin Yhdysvalloissa - kutsua 'lingvistis-loogiseksi pragmatiikaksi' (vrt. B-kohta yllä). Toinen pragmatiikan suuntaus perustuu ihmisen käyttäytymiseen (vrt. A-kohta yllä) ja sen alkulähteenä voidaan pitää sosiologiaa ja antropologiaa.¹¹ Antropologialla on varsinkin Yhdysvalloissa ollut erittäin vankka asema. Esimerkiksi kaikki Amerikan intiaanikieliä tutkivat lingvistit ovat aina jossain määrin olleet myös antropologeja. Nykyäänkin hyvin monet pragmatikot Yhdysvalloissa ovat itse asiassa antropologian laitosten opettajia.

¹⁰ Gricea ja Searlea kieliopillinen teoria ei kiinnostanut; molemmat olivat eksplisiittisesti formalismia vastaan. Toisaalta Searle silti jatkuvasti puhuu esim. erilaisista säännönmukaisuuksista, vrt. 'felicity conditions', 'sincerity conditions'.

¹¹ Molempien juurethan johtavat kauas taaksepäin, antropologian puolelta voimme esimerkiksi mainita Bronisław Malinowskin ja sosiologian puolelta vaikkapa Émile Durkheimin.

Sosiologisiin vaikuttajiin kuuluvat muiden muassa Gregory Bateson ja Erwing Goffman. Goffman tavallaan toi kohteliaisuuden käsitteen pragmatiikkaan ja esimerkiksi Penelope Brownin ja Stephen Levinsonin kuuluisa artikkeli 'Politeness phenomena' (jonka uusi painos on ilmestynyt myös kirjana) perustuu suuresti Goffmanin työhön.

Kielitieteeseen sosiologia tuotiin kuitenkin varsinaisesti 1970-luvun puolivälissä kolmen etnometodologin voimin: Harvey Sacks, Emanuel Schegloff ja Gail Jefferson julkaisivat vuonna 1974 tärkeän artikkelin 'turn-taking'-ilmiöstä Languagessa. Artikkelit toi yleiseen tietouteen keskusteluanalyyttisen tunnetun tutkimustavan. Etnometodologit - joiden varsinaisena taustahahmona voidaan pitää Harold Garfinkelia - eivät ole kovinkaan kiinnostuneita puhujien intentioista. Kieli on heille kiinnostava ihmisten kanssakäymisen yhtenä ulottuvuutena, ts. keskustelu on sosiaalista toimintaa. Kun Noam Chomsky löytää kielen olemuksen LAD-laatikostaan, etnometodologit taas näkevät kielen ryhmäkäyttäytymisen ilmaisutapana.

Nämä kaksi lähestymistapaa (lingvistis-looginen ja sosiologis-antropologinen) leimaavat pragmaattista tutkimusta yhä edelleen. Lingvistis-loogisen suuntauksen kannattajat näkevät pragmaattiset ilmiöt samanlaisina - eli samaa logiikkaa noudattavina - kuin syntaktiset; sosiologis-antropologisesti suuntautuneet taas korostavat sitä, etteivät esimerkiksi epäsuorat puheaktit, erinäiset partikkelit ja toistot riko logiikkaa vastaan, vaan ovat tavallaan todisteita siitä, että on olemassa myös toisenlainen logiikka, jota voi sanoa vaikkapa maalaisjärjeksi.¹²

Edellä olen käsitellyt pragmatiikkaa erityisesti yhdysvaltalaiselta kannalta. Muuallakin kuitenkin tapahtui: esimerkiksi Euroopassa oltiin erityisesti kiinnostuneita kirjoitetuista teksteistä ja tyylistä, ts. sekä tekstilingvistiikka että diskurssianalyysi saivat paljon huomiota

¹² Filosofisissa keskusteluissa puhutaan toisaalta 'logiikasta', toisaalta 'koherenssista'.

osakseen. Myös Suomessa harjoitettiin tällaista tutkimusta: Nils Erik Enkvistin johtama tekstilingvistiikan tutkimusryhmä oli 70-luvun alussa uranuurtaja tällä alueella.

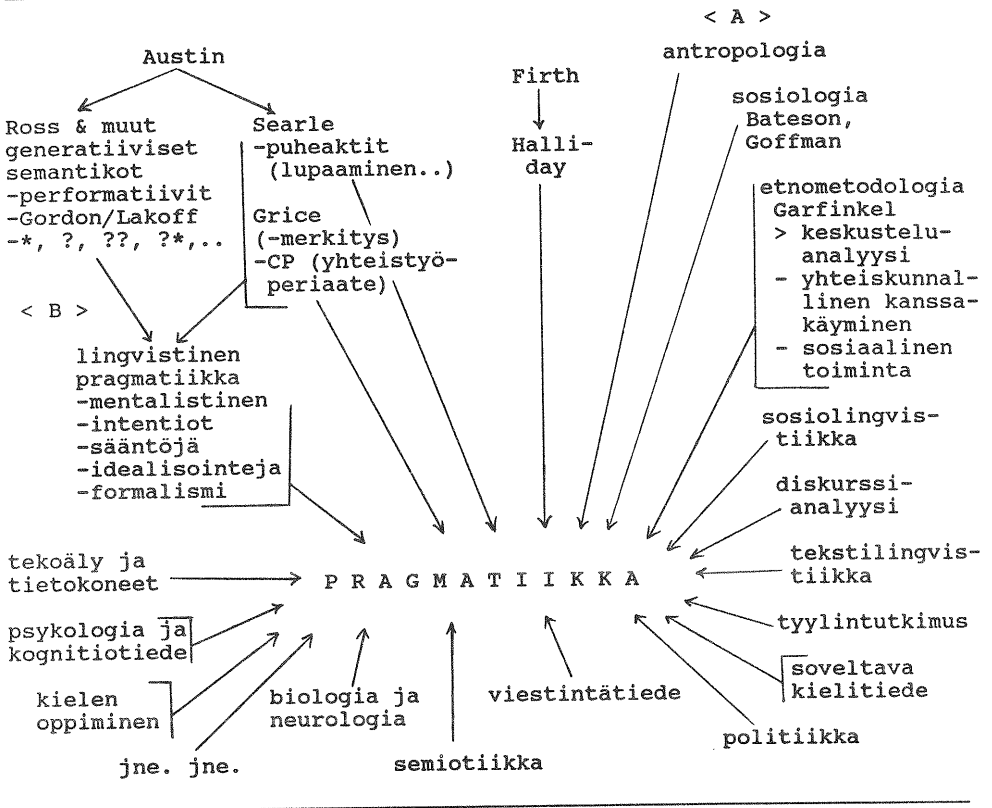
Englannissa eivät ainoastaan edellä mainitsemani filosofit olleet kiinnostuneet kielen käytöstä. J.R. Firthin lisäksi yhtä tärkeä tässä yhteydessä on nykyään Australiassa asuva lingvisti, joka systematisoi Firthin ideat systeemi-lingvistiikaksi: Michael A. K. Halliday. Halliday on siinäkin tärkeä, että hän on aina pyrkinyt yhdistämään niin sanotun strukturaalisen ja käyttäytymiseen perustuvan lähestymistavan (vrt. A- ja B-suuntaukset yllä).

Pragmatiikan nykytilanteeseen on vaikuttanut moni muukin tieteenhaara: tekoälyn tutkimus, psykologia, kielenoppimisteoriat, biologia, neurologia, politiikka, viestintätiede, soveltava kielitiede ja kognitiotiede (erityisesti Dan Sperberin ja Deirdre Wilsonin Relevance-kirjan viime aikoina saama huomio). Tilannetta havainnollistaa kuvio 1.

3. Konsensusta etsimässä

Vielä 70-luvulla kuvio 1:n eri alojen edustajat järjestivät yleensä omia konferenssejaan ja symposiumejaan, samoin perustettiin kunkin erityisalan omia aikakauslehtiä. Yksimielisyyttä siitä, mitä pragmatiikka on, ei ollut; eikä sitä osattu etsiäkään. Vaikka yhdysvaltalaiset lingvistit olivat monessa edelläkävijöinä myös pragmatiikan alalla, niin yhtenäistä kehystä pragmatiikalle ruvettiin toden teolla etsimään Atlantin tällä puolen.

Journal of Pragmatics -lehden ensimmäinen numero ilmestyi vuonna 1977, ja aikakauslehden toimittajilla, Jacob Meyllä ja Hartmut Haberlandilla, oli erittäin väljä kuva siitä, mitä pragmatiikka on tai mitä se voisi olla. Monien mielestä heidän näkemyksensä oli siihen aikaan varmasti vähän liiankin väljä. Heidän asenteensa on kuitenkin osoittautunut oikeaksi, kun ajattelemme mihin suuntaan pragmatiikka on kehittynyt ja mikä sen nykytilanne on.

Kuvio 1.

Urbinossa, Italiassa, järjestettiin vuonna 1979 konferenssi, jonka päämääränä oli tarkastella laajalti pragmatiikan sen hetkistä tilannetta. Konferenssi oli niin sanottu 'state of the art' -konferenssi, jonka tarkoituksena oli ehkä jossain määrin myös yhdistää - ainakin konferenssin ajaksi - eri koulukuntien tutkijat. Konferenssissa pidetyt puheenvuorot koottiin kirjaksi, jonka nimeksi tuli - konferenssin nimen mukaisesti - Possibilities and limitations of pragmatics.

Vaikka kirjan esitelmät ovat hyvin erilaisia ja kattavat

pragmatiikan kentän melko hyvin, päällimmäiseksi jää vaikutelma, että tutkijat ovat kiinnostuneempia oman mallinsa graafisesta ulkomuodosta kuin lingvivistisistä kuvauksista: empiirisyys ja teoria eivät käy käsi kädessä. Kiisteltiin siitä, mitä pragmatiikka on, mutta kukaan ei halunnut harjoittaa sitä, ts. tehdä empiirisiä tutkimuksia.

Yritys pragmatiikan yhdistämiseksi jäi siis aika teoreettiselle tasolle. Vuonna 1983 ilmestyi kaksi tärkeää kirjaa, Stephen Levinsonin Pragmatics ja Geoffrey Leechin Principles of Pragmatics. Levinsonin teos oli tarkoitettu oppikirjaksi. Sen käsittelemät asiat kuuluvat enimmäkseen strukturaalis-lingvistiseen suuntaukseen (vrt. B, kuviossa 1), mutta Levinson on liittänyt mukaan myös keskusteluanalyysia tarkastelevan kappaleen, jolla on ollut monille pragmaatikoille tärkeä tietäviitoittava merkitys. Leechin samana vuonna ilmestynyt kirja lienee kiinnostavampi pragmatiikkaa aktiivisesti harjoittaville, ja kirjan ideoista ja ehdotuksista keskustellaan edelleenkin paljon. Leech esitteli kirjassaan pääasiallisesti oman teoriansa pragmatiikan olemuksesta; valitettavasti hän kuitenkin jätti monet kuvio 1:n aloista mallinsa ulkopuolelle.

Vaikka molemmat kirjat ovat tärkeitä - eri syistä, ne eivät kuitenkaan otsikoidensa antamista lupauksista huolimatta olleet sitä, mitä moni oli toivonut, eli ne eivät olleet konsensuskirjoja.

Toisaalta yhtenäisyyden etsimisestä ei saa tulla itsetarkoitusta. Syyksi yhtenäisyyden tarpeellisuuteen ei riitä, että halutaan pystyä antamaan määritelmä käsitteestä 'pragmatiikka', siltä varalta, että joku maallikko sattuisi sitä kysymään. Kuten yleensäkin tieteessä, pragmatiikkakin tarvitsee monenlaisia teorioita ja empiiriseen tietoon pohjautuvia hypoteeseja, jotta se voisi lainkaan edistyä. Ja teoreettisten pohdintojen lisäksi tarvitaan tietenkin empiiristä tutkimusta.

Yleisen konsensuksen etsiminen on siis jossain määrin kyseenalaista. Huomattakoon, että myös syntaksia tutkitaan

eri lähtökohdista ja eri tavoin ilman näkyvää konsensusta. Tämä ei kuitenkaan tarkoita sitä, että 'syntaksi' tai 'syntaksin tutkiminen' eivät käsitteinä olisi olemassa tai ettei niitä tarvittaisi. Samalla tavalla voimme puhua 'pragmatiikasta' vaatimatta, että pitäisi olla olemassa yksi ja ainoa pragmatiikan teoria.

Vuonna 1985 järjestettiin Viareggiassa, Italiassa, kansainvälinen pragmatiikan konferenssi. Sen pääaiheena oli nimenomaan koherenssin etsiminen pragmatiikalle: pragmatiikkaa harrastavia lingvistejä oli paljon, mutta erilaisten lähtökohtien takia heidän keskinäinen kommunikaationsa ja vuorovaikutuksensa ei onnistunut parhaalla mahdollisella tavalla.¹³

Viareggion konferenssin jälkimainingeissa, vuoden 1986 alussa, perustettiin kansainvälinen pragmatiikan yhdistys IPrA (International Pragmatics Association). Sen nimenomaisena päämääränä on löytää pragmatiikalle yhtenäiset puitteet, koherenssi. IPrA:n toimintasäännöissä lukee mm. näin:

Article II. Object

IPrA shall be devoted to:

1. The search for a coherent general framework for the discussion and comparison of results of the fundamental research carried out by those dealing with aspects of language use or the functionality of language ...

Vuonna 1987 yhdistys järjesti kansainvälisen konferenssin Antwerpenissa, Belgiassa, ja vuonna 1990 pidetään samantapainen suurkonferenssi Barcelonassa, Espanjassa.

4. IPrA

Kansainvälisen pragmatiikkayhdistyksen yhtenä tavoitteena on laatia pragmatiikan käsikirja. Tarkoitus on, että käsikirjasta tulisi jonkinlainen irtolehtikansio, jonka osat - jopa yksittäiset sivut - voitaisiin kirjoittaa

¹³ Konferenssin tärkeimmät esitelmät löytyvät kirjasta The pragmatic perspective, toim. Verschueren & Bertuccelli-Papi, 1987.

tarpeen vaatiessa uudelleen.

Yhdistyksen päämaja on Belgiassa, Antwerpenin yliopistossa (UIA) ja sen pääsihteerinä toimii Jef Verschueren. Verschueren on laatinut työvihon, jossa hän yrittää konkreettisesti luoda pragmatiikalle sellaiset puitteet, että ne sopisivat kaikille alan harrastajille. Verschuerenin vihkonen on myös IPRÄ:n tulevan käsikirjan perusta.

Verschuerenin ehdotuksen otsikko on Pragmatics as a theory of linguistic adaptation. Kirja on täynnä eri ilmiöiden luokituslistoja ja melkein kaikki, mikä tulee mieleen ja mikä jollain tavalla liittyy kieleen, mainitaan kirjasssa ainakin nimeltä. Uusista ehdotuksista lienevät tärkeimmät seuraavat kaksi näkökohtaa: Verschuerenin mukaan pragmatiikka pitää nähdä kielellisenä näkökulmana; ja toisaalta pragmatiikka tulee ymmärtää kielellisenä mukautumisena eli adaptaationa.

4.1. Pragmatiikka perspektiivinä

Perspektiivi-ajattelun mukaan pragmatiikkaa ei voi verrata fonologiaan, morfologiaan, syntaksiin ja semantiikkaan, jotka teoreettisissa kuvauksissa on ollut tapana kuvata joko laatikkoina (vrt. TG aikoinaan) tai toistensa jälkeen sijaitsevina 'alueina':

[fonologia] - [morfologia] - [syntaksi] - [semantiikka]

Verschuerenin mukaan näillä on omat tutkimuskohteensa ("units of analysis", "objects of investigation"): morfologiassa tutkitaan morfeemeja, syntaksissa lauseita jne. Pragmatiikalla ei Verschuerenin mielestä kuitenkaan ole tämäntapaista omaa tutkimuskohdetta, esim. sellaiset käsitteet kuin 'puheakti' tai 'puheenvuoro' eivät tällaisia ole. On kuitenkin muistettava, että myös foneemit ja morfeemit ovat lingvistien luomia abstraktioita.

Verschuerenin mukaan pragmatiikka ei myöskään ole samanlainen ala kuin sosiolingvistiikka tai psykolingvistiikka. Sosiologiassa ja sosiolingvistiikassa tutkitaan sitä, miten ihminen toimii yhteiskunnassa, miten hän

suhtautuu yhteiskuntaan ja miten sosiaalinen status vaikuttaa kielenkäyttöön. Sosiologialle ja sosiolingvistiikalle on näin ollen olemassa 'korrelaatiokohde' ("object of correlation") eli sekundäärinen tutkimuskohde, johon tutkimus voidaan suhteuttaa. Sosiologian ja sosiolingvistiikan tapauksessa korrelaatiokohde on yhteiskunta, neurolingvistiikan korrelaatiokohde taas on neurofysiologinen mekanismi jne. Verschuerenin mukaan pragmatiikalla ei ole tällaista korrelaatiokohdettakaan.

Pragmatiikka täytyy siis nähdä toisenlaisena ilmiönä; Verschuerenin mukaan 'perspektiivinä', näkökulmana, lähestymistapana, jonka lingvisti voi omaksua tutkiessaan esim. morfeemeja tai lauseita. Kielitieteilijää voidaan siis pitää pragmaattikkona huolimatta siitä, mitä hän tutkii, jos hän vain ottaa esimerkiksi kielen yhteiskunnallisen funktion huomioon.

Määritelmä on laaja, ja herääkin kysymys onko määritelmä niin laaja, että se on mitäänsanomaton. Verschueren kuitenkin hakee pragmatiikan määritelmään nimenomaan laajuutta. Lisäksi hän on samoilla linjoilla kuin Haberland ja Mey Journal of Pragmaticsin ensimmäisessä numerossa, jossa he esittivät pragmatiikan yleismääritelmänä, "pragmatics ... can be said to characterize a new way of looking at things linguistic".

Perspektiivi-käsite ei kuitenkaan ole ongelmaton. Esim. itse pragmatiikalle ei näytä jäävän tilaa. Suurin osa kielitieteilijöistä lienee sitä mieltä, ettei kielellä ole omaa elämää ilman ihmisiä, ja näin ollen jokainen on jo sen perusteella pragmaattikko. Tavallaan voimme kuitenkin samalla kokonaan unohtaa pragmatiikan. Katsoisinkin, että perspektiivimalli eräässä mielessä edistää ajattelua, jonka mukaan pragmatiikka on yleinen roskakori tai ainakin kaikenkattava yleiskäsite, josta kielitieteilijän ei tarvitse sanoa sen enempää.

Toiseksi pragmatiikka ja semantiikka ovat molemmat perinteisesti tutkineet kielellisiä 'merkityksiä' tai

'funktioita'¹⁴. On epäselvää, millä perusteella Verschueren väittää, että semantiikka on enemmän morfologian kuin pragmatiikan tapainen. Edelleen voidaan kysyä, mikä on semantiikan tutkimuskohde (lekseemi, semeemi tms.). Jos taas semantiikan tutkimuskohteeksi hyväksytään 'merkitys', niin eikö yhtä hyvin voitaisi hyväksyä pragmatiikan tutkimuskohteeksi 'funktioita'?

4.2. Mukautuminen

Verschuerenin toinen perusidea on, että pragmatiikka liittyy mukautumiseen, adaptaatioon. Jopa niin, että hänen mielestään pragmatiikan tehtävänä on viime kädessä tutkia, millä tavalla kieli auttaa tai voisi auttaa meitä jäämään eloon tässä maailmassa.

Verschuerenin idea liittyy tavallaan evoluutioteoriaan ja darwinismiin. Ideasta voi myös löytää liittymäkohdan filosofiseen pragmatismiin, joka itse asiassa myös pitkälti perustuu darwinismiin.

Pääasiassa Verschueren haluaa kuitenkin 'adaptaatio'-käsitteellään määritellä pragmatiikassa niin usein esiintyvän käsitteen 'funktio'. Sen määrittelemineen on tietysti erittäin toivottavaa, ja Verschueren on mielestäni oikeassa, kun hän pyrkii yhdistämään käsitteet 'funktio' ja 'adaptaatio'.

Verschuerenin mukaan on olemassa makro- ja mikro-adaptaatiota. Esimerkiksi kielen muuttuminen on adaptaation kannalta makroilmiö, kuten on myös esim. pidgin-kielten kehitys ja ihmislapsen koko kielellinen kehitys vauva-asteelta aikuiseksi. Mukaudumme uusiin tilanteisiin paitsi sosiaalisesti myös kielellisesti. Esimerkkinä mikro-tason mukautumisesta taas voidaan mainita puhuttelu-terminologia. Mukaudumme kuulijaan ja tilanteeseen valit-

¹⁴ Vaikka Morris pitääkin 'merkityksen' ja 'funktion' erillään, toinen vaikutusvaltainen nykylingvistiikan suuntaus erittelee vain 'muodon' ja 'funktion' toisistaan. Toisaalta Firth ja hänen perinnettään noudattavat lingvistit sisällyttävät 'funktion' 'merkitys'-käsitteeseensä.

semalla esim. joko SINÄ- tai TE-pronominin puhutellessamme toista ihmistä.

Toinen tärkeä kohta on mukautumisen kaksisuuntaisuus. Puhuja ei vain mukaudu kielellisesti ympäristöönsä, vaan hän voi myös itse luoda ympäristönsä. Tällöin ympäristö siis mukautuu häneen. Esimerkiksi, kun kaksi vierasta ihmistä kohtaa, normi on¹⁵ teititellä toista. Toinen voi kuitenkin heti alusta luoda intiimimmän tilanteen sinutteleamalla.

Adaptaatio-käsitteen intuitiivisesta viehätyksestä huolimatta en usko pragmaatikkojen yleisesti tulevan hyväksymään käsitettä nimenomaan sen darwinististen assosiaatioiden takia.¹⁶ Erityistä kiinnostusta adaptaatio-teoriassa herättävät kuitenkin sen implikaatiot. Mainitsen näistä vain kaksi: variabiliteetti ja kontekstuaalinen vaikutus.

4.2.1. Variabiliteetti

Voidaksemme soveltaa mukautumis-käsitettä kieleen, meidän täytyy mielestäni olettaa, että ihmisessä on jonkinlainen kielellinen epämääräisyystekijä: on oltava liikkumisen ja muuttumisen varaa. Tätä sanon variabiliteetiksi. Tämä taas tarkoittaa sitä, ettei ihmisen käyttäytyminen - eikä siis kielikään - voi olla niin säännömukaista kuin yleensä otaksutaan.¹⁷ En halua kieltää sääntöjen olemassaoloa, mutta uskon, että säännömukaisuuksia etsimällä voi löytää

¹⁵ - tai ainakin OLI parikymmentä vuotta sitten.

¹⁶ Verschueren itsekään ei halua adaptaatio-käsitettään liitettävän liikaa darvinismiin. Nykyään hän käyttää enimmäkseen termiä 'adaptability' eikä termiä 'adaptation'. Kuitenkin, jos kysymys on pelkästään terminologinen, voidaan hyvinkin käyttää tuttua 'funktio'-termiä ja silti määritellä pragmaattinen funktio mukautumis-käsitteen avulla.

¹⁷ Käsite 'sääntö' kaipaakin määritelmän, mutta se veisi kauas tämän yleiskatsauksen ulkopuolelle. Vrt. tässä yhteydessä Östman (1986a; 1988).

vastauksen vain osaan kieltä koskevista ongelmista.

Jos jatkamme edellä esitetyn variabiliteetti-käsitteen tarkastelua, voimme päätyä siihen väitelämään, että ihmisessä täytyy olla sisäistettynä tekijä, joka tavalla tai toisella vastustaa sitä, mitä me tieteen tässä vaiheessa ymmärrämme sanalla sääntö. Jos näin on, meidän kannattaisi kriittisesti arvostella nykyisiä yrityksiä selittää ihmisen ajattelua ja kognitiota tietokonemaisilla vuokaavioilla eli 'flow-charteilla'. Ainakin tällaisen selitystavan lisäksi täytyy ottaa huomioon ihmisen 'maalaisjärki-logiikka' (sen tieteellisessä merkityksessä; vrt. alaviitteen 12 kohe-renssi-käsite).

Sääntöihin ja säännönmukaisuuksiin - puhumattakaan flow-charteista - kuuluu myös valintojen tekeminen. Esi-merkiksi systeemi-lingvistiikassa se on tärkeää. Mielestäni pitää kuitenkin olla myös sekä teoreettinen että käytännöllinen mahdollisuus tehdä valinta sulkematta pois muita mahdollisuuksia - sulkematta pois kaikkia vaihtoehtoisia potentiaalisia valintoja. Teorian pitää pystyä hyväksymään myös 'epämääräisiä' valintoja - koska kerran ihminen hyväksyy ne ja pystyy käyttämään niitä myös hyväkseen. Tämä ei tarkoita, etten silti periaatteessa hyväksyisi J.R. Firthin iskulausetta "meaning implies choice". (Vrt. Östman 1986a; 1988.)

4.2.2. Kontekstuaalinen vaikutus

Toinen kiinnostava käsite pragmatiikassa on 'vaikutus' ("effect"). Kahdenkymmenen viime vuoden aikana puhujan intentiot ovat olleet mielenkiinnon kohteena. Myös Ver-schuerenin mukautumisteoriassa ne ovat keskipisteenä.

Adaptaation kannalta on kuitenkin tärkeää ymmärtää, miten puhujan viestillä voi olla kuulijalle täysin toisenlainen merkitys kuin puhuja alunperin tarkoitti. Kysymys ei ole pelkästään siitä, että kuulija ymmärtäisi väärin: monessa yhteiskunnassa kommunikaatio toimii jopa sillä tavalla, että puhuja on vastuussa siitä, miten hänen

sanomisensa ymmärretään. Myös joidenkin kulttuurien oraakkeliin viesteillä voi olla erittäin suuri vaikutus kuulijalle, ilman minkäänlaista viestin lähettäjän intentionta.

Ei siis voida ajatella, että puhujalla on intentionsa ja kuulijalla omansa ja tutkimalla toista saamme tietää, mitä kommunikaatio on.

Haluaisin jopa väittää, että merkitykset kehittyvät osaksi itsestään. Luulisin, että perimmäinen syy, jonka takia ajatteleme kommunikaatiota puhujan tai kuulijan intentionien kannalta on mielikuvamme siitä, miten kommunikaatio toimii: kommunikaatio on hiihtohissi, jossa lauseet ja sanat menevät edestakaisin vaijeria myöten. Tämä on kuitenkin vain metafora, jonka mukaan elämme - käyttäakseni Lakoffin ja Johnsonin (1980) sanoja.

Koska pragmatiikan kannalta on niin, että sanoman vaikutus on yhtä tärkeä kuin puhujan ja kuulijan intentionit, niin ymmärrämme myös minkä takia keskusteluanalyysin tapaiset lähestymistavat ja metodit ovat kielitieteessä erittäin tarpeellisia.

5. Tulevaisuus

Kuvion 1 avulla halusin näyttää, mitkä eri alat ovat vaikuttaneet pragmatiikkaan. Jos muutamme nuolet kaksisuuntaisiksi, kuvio näyttää samalla paitsi sen, minkä toisten alojen kanssa pragmatiikka on vuorovaikutuksessa, myös sen, mihin aloihin sen kannattaa olla yhteydessä.

Konsensusta ei koskaan saavuteta, mutta yhteisiä intressejä eri metodien edustajilla tulee aina olemaan. Pragmatiikka saa voimansa vuorovaikutuksesta kielellisen rakenteen ja tarkoituksen kanssa ja kuvio 1:n eri vaikutusalojen keskinäisestä vuorovaikutuksesta.

Mielestäni pragmatiikan tämänhetkisen tutkimuksen kannalta kiinnostavia ja erittäin vaikeita kysymyksiä ovat mm. seuraavat:

1. Empiirisen datan ja teorian suhde.

2. Pragmatiikka perspektiivinä tai laatikkona (vrt. kappale 4.1 edellä).
3. Pragmatiikan ja semantiikan suhde.
4. Adaptaatio: missä määrin ihmisen kielellinen kommunikatio voidaan nähdä ihmisen mukautumisena eri tilanteisiin?
5. Variabiliteetti, variaatio, indeterminismi: missä määrin puhujat ja kuulijat jättävät merkitykset epäselviksi?
6. Viestin kontekstuaalinen vaikutus, perlokuutio: missä määrin pitää ottaa huomioon viestin vaikutus kuulijoihin? Miten analyttikko ymmärtää ja miten keskustelukumppani ymmärtää?
7. Säännöt, kielellinen valinta: onko ihminen tietokone?
8. Implisiittisyys (tämä on oman mallini kaikenkattava pragmatiikan periaate, vrt. esim. Östman 1986a; 1986b): puhuja ei voi kieltää sanomansa eksplisiittisiä tekijöitä mutta hän voi kiistää sanoneensa lauseesta löytyviä implisiittisiä asioita.
9. Mielipiteet, tunteet; oman mallini mukaan pragmatiikka koostuu kolmesta parametrasta, jotka ovat 'koherenssi', 'kohteliaisuus' ja 'henkilökohtainen mielipide'. Kolmas parametri on jäänyt aika lailla huomiotta - haluan sillä selittää, miten kielessä implisiittisesti ilmaisemme tunteitamme, mielipiteitämme, jopa ennakkoluulojamme puheenaiheesta, tilanteesta tai kuulijoistamme.
10. Pitääkö pragmaattista analyysia harjoittaa 'ylhäältä alaspäin' vai 'alhaalta ylöspäin'? Kannattaako esimerkiksi tehdä kielitiedettä ottamatta huomioon sen paikkaa semiotiikassa ja viestintätieteessä? Pitääkö meidän ensin luoda laajat kategoriat ja vasta sitten pienemmät, verbaaliseen kieleen soveltuvat? Pidän periaatteessa käyttäytymiseen perustuvia kategorioita tärkeinä, mutta olen kuitenkin sitä mieltä, että lingvistiikkaa voi hyvin harjoittaa myös ilman niitä. Emmehän voi koskaan tietää varmasti, olemmeko tietyssä vaiheessa löytäneet tarpeeksi abstraktin, tarpeeksi

laajan kategorian vai pitääkö vielä jatkaa. Toisaalta pragmatiikan nimenomainen tavoitehan on ottaa huomioon muutakin kuin viestin muoto ja sen tarkoitus; varsinkin miten muoto, tarkoitus ja funktio vaikuttavat toisiinsa.

11. Teoreettiset kategoriat ja empiirinen data (vrt. kohta 1 yllä): etnometodologiien mukaan emme voi ennakkoon määrittellä kategorioita, toisaalta käytämme kuitenkin aina tällaisia kategorioita implisiittisesti pystyäksemme ylipäätään analysoimaan kieltä.
12. Kulttuuri ja kansainvälinen kommunikaatio.

LÄHTEET

- Austin, J.L. 1962. How to do things with words. Cambridge, MA: Harvard University Press. (2. painos 1975.)
- Brown, Penelope & Stephen Levinson. 1978. Universals in language usage: Politeness phenomena. Questions and politeness: Strategies in social interaction, toim. Esther N. Goody. Cambridge: Cambridge University Press. 55 - 289.
- Gordon, David & George Lakoff. 1975. Conversational postulates. Syntax and semantics 3: Speech acts, toim. Peter Cole & Jerry L. Morgan. New York: Academic Press. 83 - 106.
- Grice, H.P. 1975. Logic and conversation. Syntax and semantics 3: Speech acts, toim. Peter Cole & Jerry L. Morgan. New York: Academic Press. 41 - 58.
- Haberland, Hartmut & Jacob L. Mey. 1977. Editorial: Linguistics and pragmatics. Journal of Pragmatics 1:1. 1 - 12.
- Lakoff, George & Mark Johnson. 1980. Metaphors we live by. Chicago: Chicago University Press.
- Leech, Geoffrey N. 1983. Principles of pragmatics. London & New York: Longman.
- Levinson, Stephen. 1983. Pragmatics. Cambridge: Cambridge University Press.
- Morris, Charles William. 1938. Foundations of the theory of signs. International Encyclopedia of Unified Science 1:1, toim. Otto Neurath, Rudolph Carnap & Charles W. Morris. Chicago: Chicago University Press. 78 - 137.

- Parret, Herman, Marina Sbisà & Jef Verschueren, toim. 1981. Possibilities and limitations of pragmatics. Amsterdam: John Benjamins.
- Sacks, Harvey, Emanuel A. Schegloff & Gail Jefferson. 1974. A simplest systematics for the organization of turn-taking for conversation. *Language* 50:4. 696 - 735.
- Searle, John R. 1969. *Speech acts*. London & New York: Cambridge University Press.
- Sperber, Dan & Deirdre Wilson. 1986. *Relevance. Communication and cognition*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Verschueren, Jef. 1987. Pragmatics as a theory of linguistic adaptation. IPrA Working Document 1.
- Verschueren, Jef & Marcella Bertuccelli-Papi, toim. 1987. *The pragmatic perspective*. Amsterdam: John Benjamins.
- Östman, Jan-Ola. 1986a. Pragmatics as implicitness. *Ann Arbor, MI: University Microfilms International*, nro. 86-24885.
- Östman, Jan-Ola. 1986b. Pragmatiikka kielellisenä implisiittisyytenä. Näkökulmia kielentutkimukseen, toim. Esa Itkonen. Suomen kielitieteellisen yhdistyksen julkaisuja 13.
- Östman, Jan-Ola. 1988. Adaptation, variability, and effect. IPrA Working Document 3. 5 - 40.